

8.

EVROPSKA ILI NEMAČKA KATASTROFA? – FRIEDRICH MEINECKE I DRUGI SVETSKI RAT

Michael Antolović

UDK: 930-05 Meinecke, F.:329.18(430)

IZVORNI ZNANSTVENI ČLANAK

Sažetak: Friedrich Meinecke (1862–1954), najuticajniji nemački istoričar svog vremena, u svoje delo uključuje sve puteve kojima je krenula moderna nemačka istorija od vremena nemačkog ujedinjenja do sredine 20. veka. Uprkos oštrim kritikama nacističke ideologije, Meinecke intimno podržava ciljeve spoljne politike Trećeg rajha. On tumački nacizam koji je doveo do “nemačke katastrofe” sa stanovišta kritičara modernosti, odnosno nacizam ne predstavlja posledicu nekog specifičnog toka nemačke istorije, već je pre svega rezultat Francuske revolucije, koja je dala podsticaj ulasku masa u politiku i usponu masovnih ideologija na evropskom nivou. U naporima da oceni nacističko nasleđe, Meinecke je svoju pažnju usmerio prvenstveno na žrtve rata među Nemcima, proterivanje nemačkog stanovništva iz Istočne Evrope i “poniženje” kojem je nemački narod bio izložen od strane okupacionih vlasti. U tom kontekstu je takođe donio presudu o navodnoj krivici nemačkih Jevreja čija je “ekonomska snaga” i “učešće u degradaciji liberalnih pogleda” doprinela porastu antisemitizma. Bez obzira na to neprihvatljivo mišljenje, Meinecke smatra Treći rajh ne samo “najvećom katastrofom koja je zadesila nemačku naciju ikad, nego i najvećom sramotom”. Shodno tome, njegov zahtev za “sveobuhvatnom revizijom nemačke istorije” je bio motivisan time da se hitno utvrde faktori odgovorni za “nemačku katastrofu”. Među njima je istakao ulogu “prusko-nemačkog militarizma kao istorijske snage koja je najsnažnije podržala osnivanje Trećeg rajha”. U skladu sa svojom koncepcijom nemačke istorije, Meinecke smatra da je “oživljavanje nemačke nacije” moguće samo kroz povratak izvorima nemačke humanističke kulture sadržane u vrednostima klasicizma i Geteovom delu. Njegovo tumačenje Drugog svetskog rata naišlo je na iznimno pozitivan prijem u zapadnim zemljama kao jedan od prvih napora da se kritički preispita nedavna prošlost obeležena nacističkom diktaturom. S druge strane, predstavljalo je neku vrstu etičkog navigacionog sistema za nemačko društvo traumatizovano totalnim porazom, okupacijom i podelom zemlje u “nultom času” nemačke istorije.

Ključne reči: Friderich Meinecke, Drugi svetski rat, historiografija, politika, intelektualci

U poznatoj knjizi posvećenoj ulozi nemačke akademske elite u javnom životu Nemačke tokom wilhelmskog i weimarskog razdoblja, ugledni američki istoričar Fritz Ringer je nemačke univerzitetske profesore uporedio sa mandarinima. Na izricanje ovakvog suda, podstakla ga je činjenica da su profesori kao posebna društvena grupa raspolagali

naročitim uticajem u nemačkom društvu: pored suverenog rukovođenja “politikom naučnog diskursa”, oni su kao politički publicisti, bliski vladajućim strukturama nemačkog carstva, u velikoj meri uticali na oblikovanje javnog mišljenja širokih slojeva nemačkog građanstva. Uživajući privilegovan društveni položaj, nemački profesori predstavljali su svojevrsne “moderatore javnog mnjenja”, kao kritičari a daleko češće kao apologeti političkih ciljeva nemačkog Rajha.¹

Naučnim delom, profesionalnim položajem unutar nemačke istorijske nauke te svojom političkom aktivnošću, Friedrich Meinecke predstavlja “idealni tip” Ringerovih “nemačkih mandarina”. Rođen 1862. u Salzwedelu, u pruskoj provinciji Altmark, zahvaljujući dugom životnom veku, Meinecke je bio savremenikom prekretnih epoha moderne nemačke istorije: od vremena nacionalnog ujedinjenja, ubrzane transformacije nemačkog Rajha u vodeću industrijsku zemlju kontinenta i traženja nemačkog “mesta pod suncem”, preko Prvog svetskog rata, revolucije, krhke republike i nacističke diktature sve do potpunog sloma Nemačke u požaru Drugog svetskog rata, njene okupacije i konačno, novog početka u vidu dveju nemačkih država.

Meineckeovo stručno formiranje odvijalo se pod neposrednim uticajem prusko-malonačke istorijske škole – učeći kod J. G. Droysena, T. Mommsena i W. Diltheya, u “zanat istoričara” uputila su ga najuglednija imena tadašnje nemačke istorijske nauke, dok je habilitaciju odbranio pred komisijom kojom je predsedavao bard nemačke historiografije, Heinrich von Treitschke. Nakon decenije i po provedene u Pruskom državnom arhivu, Meinecke je neuobičajeno kasno otpočeo akademsku karijeru – tek 1901. izabran je za profesora na univerzitetu u Straßburgu, 1906. prešao je u Freiburg, 1914. imenovan je za redovnog profesora novije istorije na Berlinskom univerzitetu da bi naredne godine postao i član Pruske akademije nauka. Sledeći dominantne tokove nemačke historiografije na prelomu stoleća, Meinecke je svoje prve radove posvetio političkoj i diplomatskoj istoriji Pruske, baveći se posebno reformnim razdobljem i “nemačkim usponom” početkom 19. veka. Zaokret ka istoriji ideja obezbedio je Meineckeu izuzetno poštovanje unutar zajednice nemačkih istoričara. Njegovi radovi *Kosmopolitizam i nacionalna država* (1908), *Ideja državnog razloga u novijoj istoriji* (1924) i *Nastanak istorizma* (1936), pored erudicije i suverenog vladanja magistralnim tokovima nemačke i evropske misli, predstavljaju istovremeno i svedočanstvo o nedoumicama i menama nemačke intelektualne istorije tokom prve polovine 20. veka. Pored naučnog ugleda, posebnost Meineckeovog položaja u nemačkoj historiografiji bila je, u velikoj meri, određena i činjenicom da je on, gotovo pune četiri decenije, uređivao najuticajnije istorijsko glasilo u Nemačkoj – *Historische Zeitschrift*. Preuzevši 1896. mesto glavnog urednika od njegovog osnivača, Heinricha Sybela, Meinecke je bio na čelu časopisa sve do 1935, vršeći presudan uticaj na glavne tokove nemačke istorijske nauke tokom ovog razdoblja.²

¹ Fritz K. RINGER, *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community 1890–1933*, Cambridge MA 1969.

² Osnovni izvor obaveštenja o Meineckeovom naučnom delu na hrvatskom, odnosno, srpskom jeziku i dalje predstavlja: Mirjana GROSS, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb 2001., 193.-194., 231.-232. Za detaljniji uvid u različite aspekte Meineckeove istorijske misli vidi: Imanuel GEISS, *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Frankfurt am Main 1972., 89.-107.; Felix GILBERT, *History, Choice and Commitment*, Cambridge – London 1977., 67.-87.; Walter GOETZ, “Friedrich Meinecke. Leben und Persönlichkeit”, *Historische Zeitschrift*, 174/1952., 231.-250.; Jonathan B. KNUDSEN, “Friedrich Meinecke (1862-1954)”, *Paths of Continuity. Central European Historiography from the 1930s to the 1950s*, (ur. Hartmut LEHMANN, James Van Horn MELTON), Washington D. C., Cambridge UK 1994., 49.-71.; Franz SCHNABEL, “Friedrich Meinecke 13. 10. 1862 – 6. 2. 1954”, *Jahrbuch 1954 der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 1954., 174.-200.; Ernst SCHULIN, “Friedrich Meinecke”, *Deutsche*

Uspostavljanje nacističke diktature predstavljalo je prekretnicu u Meineckeovom profesionalnom životu. Usled “gleichschaltovanja” svih oblasti nemačkog društva koje su preduzele nove vlasti, Meinecke je sredinom 1935. bio primoran da napusti uredničko mesto *Historische Zeitschrift*. Razdoblje Trećeg rajha proveo je, po sopstvenom sudu, u stanju “unutrašnjeg egzila”. U potpunosti povučen iz javnog života, posvećen izučavanju većinom teorijskih i metodoloških problema istorijske nauke, Meinecke je svoj usamljenički položaj poredio sa sudbinom “Boethia i Simachusa na kraju antike”.³

Meineckeovo potiskivanje iz javnog života nakon nacističkog preuzimanja vlasti (*Macht-ergreifung*) bilo je neposredno podstaknuto njegovim liberalnim političkim pogledima. Ostavši u srcu monarhista (*Herzenmonarchist*), Meinecke je pružio iskrenu podršku Weimarskoj republici budući da je propast monarhije i proglašenje nemačke republike nakon Prvog svetskog rata, smatrao istorijskom neminovnošću. Kao republikanac iz razuma (*Vernunftrepublikaner*), Meinecke je tokom godina krize koje su prethodile konačnoj propasti republike (1930–1933), u brojnim publicističkim spisima dosledno branio postojeći liberalno-demokratski poredak smatrajući da bi dolazak nacista na vlast imao pogubne posledice.⁴ Podršku širokih slojeva nemačkog građanstva Nacističkoj partiji koja je omogućila njen trijumf na izborima 1930, Meinecke je poredio sa raspoloženjem koje je vladalo u Nemačkoj 1917, smatrajući da je u oba slučaja reč o “elementarnom krik” koji potiče iz najtežih unutrašnjih i spoljašnjih nevolja u kojima se nalazi Nemačka. Pri tome, u nepravednim odredbama Versaileskog mirovnog ugovora pronalazio je osnovni uzrok pojave nacizma. Sa druge strane, svetska ekonomska kriza predstavljala je, po Meineckeovom sudu otežavajuću okolnost, preteći da nemačku privredu, inače već opterećenu ratnim reparacijama, u potpunosti uništi. U takvim okolnostima, sporazum stranaka vernih načelima Weimarskog ustava, spremnih na borbu za očuvanje Republike, bio je jedini izlaz iz potencijalne katastrofe. Uviđajući nesigurnost postojećeg parlamentarno-demokratskog sistema, usled porasta “desnog i levog radikalizma” i ubrzanog slabljenja partija političkog centra, Meinecke je vladu u kojoj se nalazio njegov nekadašnji student, Heinrich Brüning, smatrao “istorijski odgovornom” da posredstvom snaženja izvršne vlasti, učvrsti ustavni poredak u Nemačkoj. Ovo prvenstveno stoga što je u Reichstagu preovlađujuća većina pripadala strankama krajnje levice i desnice, protivnih samim načelima parlamentarizma.⁵

Naglašavajući “sugestivno dejstvo nacionalsocijalističkog pokreta” na partije političkog centra, Meinecke je ukazivao na njegovu destruktivnu snagu. U pojmovnom repertoaru

Historiker, (ur. Hans-Ulrich WEHLER), Band 1, Göttingen 1971., 39.-57. Pored ovih opštih pregleda, dva zbornika radova posvećena su različitim aspektima Meineckeove istorijske misli: Gisela BOCK, Daniel SCHÖNPFLUG (ur.), *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, Stuttgart 2006.; Michael ERBE (ur.), *Friedrich Meinecke heute. Bericht über ein Gedenk-Colloquium zu seinem 25. Todestag am 5. und 6. April 1979*, Berlin 1981.

³ Friedrich MEINECKE, *Ausgewählter Briefwechsel: Werke*, Band VI, Stuttgart 1962., 167.

⁴ Vidi: Waldemar BESSON, “Friedrich Meinecke und die Weimarer Republik. Zum Verhältnis von Geschichtsschreibung und Politik”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 7/1959., br. 2, 113.-129.; Robert A. POIS, *Friedrich Meinecke and German Politics in the Twentieth Century*, Los Angeles – London 1972., 86.-130.; Nikolai WEHRS, “Demokratie durch Diktatur? Meinecke als Vernunftrepublikaner in der Weimarer Republik”, *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, (ur. Gisela Bock i Daniel Schönplug), Stuttgart 2006., 95.-118. O dominantnim tokovima nemačke historiografije tokom Weimarskog razdoblja i njenim ideološkim implikacijama vidi: Bernd FAULENBACH, *Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*, München 1980.

⁵ Friedrich MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, Werke, Band II, Darmstadt 1968., 441.-445. O krizi i propasti Weimarske republike vidi: Eberhard KOLB, *The Weimar Republic*, London – New York 2005., 101.-136.; Hans MOMMSEN, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, Chapel Hill – London 1996., 318.-489.

nacističke ideologije video je prvenstveno “demagoška izobličenja”, smatrajući ih ne samo politički neupotrebljivim već i krajnje štetnim pojavama u nemačkom političkom životu. Stoga je, uprkos svoje lične nesklonosti prema idejama političke levice, odlučno odbijao stanovište, rašireno u pojedinim konzervativnim političkim krugovima, da bi nacizam mogao da posluži kao sredstvo za suzbijanje komunizma. Prepustiti nacistima celokupnu odgovornost za vršenje vlasti značilo bi, kategoričan je bio Meinecke, isto što i “poveriti vuku jariće na čuvanje”, tj. rizikovati destabilizaciju privrednog i političkog života najgore vrste. Istovremeno, kao iznenadni krik iz “dubine deklasiranih i smrvljenih društvenih slojeva”, nacizam je morao da pruži silama-pobednicama, pre svih Francuskoj, opipljiv dokaz za stvarni položaj u kome se Nemačka nalazi.⁶ Iako više nije imao prilike da javno zastupa svoje političke stavove, Meinecke je i nakon kraha Weimarske republike i uspostavljanja nacističke diktature, nastavio da pažljivo posmatra razvoj političkih zbivanja koji su, na koncu, usloveli otpočinjanje Drugog svetskog rata. Pri tome, od značaja je pomenuti njegov sud izrečen nedugo po nacističkom stupanju na vlast da će “utvrđivanje snažnije državne vlasti možda da bude trajni plod ovog vremena”, smatrajući da nemački narod “pod pritiskom Versailleskog mira, jednostavno nije bio zreo za parlamentarnu demokratiju”.⁷

Otpočinjanje Drugog svetskog rata nemačkim napadom na Poljsku, zateklo je Meinecke u intenzivnoj razmeni mišljenja sa Benedettom Croceom u pogledu “nastanka istorizma”, i čini se da na njega nije ostavilo snažniji utisak.⁸ Tek po završetku poljske kampanje izrazio je zabrinutost nad činjenicom da se “čitavo duhovno, socijalno i političko lice Nemačke silom udaljava od germansko-romanske kulturne zajednice i okreće prema Istoku”, što bi moglo da ima za posledicu “poistočnjačenje čitave linije naše sudbine”.⁹ Strah od “boljševizma”, karakterističan za mnoge pripadnike nemačke intelektualne elite, uslovio je Meineckeov ambivalentan stav prema nacizmu: iako protivan nacističkoj ideologiji, on nije ostao ravnodušan prema spoljopolitičkim uspesima Trećeg rajha koji su podstakli njegovo intimno oduševljenje.¹⁰ Ubeđen u legitimnost *Anschlussa* Austrije kao i nemačkog prava na Sudetsku oblast, Meinecke je nakon brze nemačke pobede nad Francuskom, ustvrdio da se u “pobedonosnim nemačkim pohodima sada ispoljava i revolucionarna dinamika Trećeg rajha... Radost, divljenje i ponos moraju, pre svega, i kod mene da preovlađuju. A tek ponovno dobijanje Strasbourga! Kako srce tada ne bi nekom zalupalo. Iako čudnovato, ipak je to bilo najveće pozitivno delo Trećeg rajha da za četiri godine izgradi takvu milionsku vojsku i da se osposobi za takve akcije”.¹¹ Smatrajući nemački napad na Francusku u maju 1940. “kaznom za Versailleski mir”, Meinecke je agresivnoj politici nacističke Nemačke pružao moralno opravdanje. Ubeđen u neminovnost bliske kapitulacije zapadnih sila, on je ipak podsećao na probleme uspostavljanja novog mira na evropskom kontinentu, “koji mora da bude suštinski drugačiji od nasilnog Versailleskog mira” kako bi se obezbedila njegova trajnost.¹²

Sredinom leta 1940, kada je Nemačka već ostvarila suverenu vlast nad velikim delom evropskog kontinenta nastojeći da potčini i Veliku Britaniju, Meinecke je tvrdio da će

⁶ F. MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, 443.-445.

⁷ F. MEINECKE, *Ausgewählter Briefwechsel*, 138.

⁸ *Isto*, 187.

⁹ *Isto*, 188.-190.

¹⁰ *Isto*, 179.-180.

¹¹ *Isto*, 363.-364.

¹² *Isto*, 192.

“sudbina evropskog Novog poretka zavisiti i od toga da li može da dođe i do unutrašnjeg pomirenja” smatrajući da “ako sopstveni interesi naroda koji su nam pridruženi ne postanu pokretačka opruga novog stanja, on neće biti trajan”. U tom cilju, predlagao je carinsko povezivanje sa zaštitnim i odbrambenim savezima u koje bi se možda mogla uključiti čak i Francuska. Ocenivši da bi stvaranjem takvog saveza bile ostvarene pretpostavke za život Nemaca sa susednim narodima, Meinecke je zaključio da “uvećanje i ujedinjenje evropskog privrednog područja, nakon prevladavanja prelaznih teškoća, stvara sasvim novi privredni život i čini nas ekvivalentnima prema Americi. To što Hitler, zbog budućih opasnosti, neće da uništi englesku imperiju, mudro je i dalekovido”.¹³ Imajući u vidu iznesene ocene, Meineckeovi pogledi nisu se značajnije razlikovali od političkih stavova, najvećim delom konzervativno orijentisanih, nemačkih istoričara koji, kao izdanci nemačkog obrazovanog građanstva (*Bildungsbürgertum*), nisu bili prijemčivi za vulgarne postavke nacističke ideologije ali ih je, istovremeno, sa nacističkim režimom povezivao njegov izraziti antimarksizam, nacionalni revanšizam i ubeđenje u nužnost i opravdanost revizije Versailleskog mirovnog ugovora. Odatle su nemačke pobede tokom proleća i leta 1940. uslovile da Meinecke, poput većine svojih kolega, prihvati ideju o otpočinjanju nove epohe obeležene suverenom nemačkom dominacijom nad evropskim kontinentom.¹⁴

Meineckeov prvobitni optimizam podstaknut vojnim uspesima Trećeg rajha, nakon nemačkog poraza kod Staljingrada smenila je zabrinutost od mogućeg širenja komunizma. Krajem marta 1943. Meinecke je tvrdio da je “nemački narod već u Prvom svetskom ratu postao u svojoj unutrašnjosti nešto drugačije od onoga što je bio ranije a tek će da postane tokom Drugog svetskog rata, osim ako se ne desi čudo”. Izrazivši bojazan od mogućnosti da nemačkim vojnicima na Istočnom frontu “počne da se dopada delo boljševizma”, smatrao je da bi “čisto dinamički, to moglo da bude opravdano, ali izgledi da se boljševiziramo, jesu i ostaju zastrašujući”. Pred ovakvom alternativom, jedinu nadu polagao je u snagu “stare i dobre tradicije nemačke kulture”.¹⁵ Ističući da “odbrana od boljševizma pod svim okolnostima” predstavlja glavni cilj Nemačke, Meinecke je predviđao “da ćemo morati da položimo užasne žrtve kako bismo spasili nemački duh dok se on još može spasiti”.¹⁶ U tom kontekstu bio je spreman čak i na prihvatanje “izvesnih sastavnih delova nacističke ideologije, samo pod pretpostavkom da, pri tome, zlatne niti nemačkog i zapadnog duha iznova steknu priznanje”.¹⁷ Rukovodeći se strahom od širenja komunizma, Meinecke je krajem 1943. tvrdio da je neophodno pripremiti se za “nadirući boljševizam”. Činjenicu, pak, da se nemački narod, vodeći “najogorčeniju odbrambenu borbu protiv ruskog boljševizma” (sic!), i sam boljševizuje, objašnjavao je neumitnošću hegelijanske dijalektike. Gubeći

¹³ Isto, 174.

¹⁴ Karen SCHÖNWÄLDER, “The Fascination of Power: Historical Scholarship in Nazi Germany”, *History Workshop Journal*, 43/1997., 133.-153., na ovom mestu 136.-138. O odnosu profesije nemačkih istoričara i nacističkog režima kao i nemačkoj historiografiji tokom razdoblja Trećeg reicha vidi: Ingo HAAR, *Historiker im Nationalsozialismus: Deutsche Geschichtswissenschaft und der “Volkstumskampf” im Osten*, Göttingen 2003.; Willi OBERKROME, *Volksgeschichte: Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918-1945*, Göttingen 1993.; Karen SCHÖNWÄLDER, *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus*, Frankfurt-New York 1992.; Winfried SCHULZE, Otto Gerhard OEXLE (ur.), *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 1999.; Hans SCHLEIER, “German Historiography under National Socialism. Dreams of a powerful nation-state and German Volkstum come true”, *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, (ur. Stefan BERGER, Mark DONOVAN, Kevin PASSMORE), London-New York 1999., 176.-188.

¹⁵ F. MEINECKE, *Ausgewählter Briefwechsel*, 214.

¹⁶ Isto, 215.-217.

¹⁷ Isto, 216.

u potpunosti iz vida da Nemačka, prekršivši Ugovor o međusobnom nenapadanju iz 1939, vodi agresivni rat protiv SSSR-a, Meinecke je smatrao da se ona, poput antičkog junaka Odiseja, nalazi između “Scile i Haribde”, te da nemački narod mora “da pronade put između dvaju nemani i da, uprkos teškim žrtvama (prinetim) jednoj nemani, budemo radosni ako izmaknemo drugoj nemani”.¹⁸ Istovremeno, Meinecke je održavao veze sa pojedinim učesnicima antihitlerovske zavere pored ostalog i sa generalom Ludwigom Beckom. Mada nije neposredno bio uključen u njeno planiranje, Meinecke je zaverenicima pružao jednu vrstu intelektualne i duhovne podrške.¹⁹ Surovo gušenje pobune od strane režima suočilo je Meinecke sa neumitnošću skorog poraza nemačkih ratnih nastojanja. Svega nekoliko nedelja pre kraja rata, isticao je da ga još jedino “pokreće i teši ideja da bi duh Zapada mogao iznova da se poput feniksa izdigne iz pepela svog političkog sistema. Iako nemamo garancije da će se to i dogoditi, već i sama mogućnost duhovne regeneracije Zapada, ispunjava novom spremnošću za životnu borbu”.²⁰ Napustivši Berlin uoči konačnog pada Trećeg rajha u proleće 1945, Meinecke je utočište od “boljševičke nemani” pronašao u bavarskom seocetu Wässerndorfu da bi potom prešao u Göttingen.

Ubrzo po okončanju ratnih dejstava, pristupio je objašnjenju najnovije nemačke prošlosti. Svoje viđenje nacizma izneo je u knjizi paradigmatičnog naslova *Nemačka katastrofa*, u kojoj je pokušao da utvrdi uzroke strahovite nesreće koja se sručila na Nemačku.²¹ Napisano u “nultom času” nemačke istorije i objavljeno već 1946, delo je prepuno digresija o nemačkoj istoriji protkanih ličnim impresijama i zapažanjima. Hibridni karakter dela u kome se mešaju historiografske opservacije sa proživljenim iskustvom uočio je još Siegfried Kaehler, Meineckeov učenik i prijatelj, ocenivši da ono istovremeno predstavlja “knjigu sećanja i punovažno istorijsko delo”.²² U pravcu racionalizovanja najnovije istorije koja je dovela do nemačke i evropske katastrofe, bila je usmerena i Meineckeova političko-publicistička delatnost koju je obnovio nakon 12 godina nacističke diktature.²³ Smatrajući ponižavajućom činjenicu da je nemački narod morao da bude poražen u ratu kako bi se oslobodio stega nacizma, Meinecke je “prevladavanju” nemačke prošlosti (iako ovaj pojam nije nikada upotrebio), pristupio sa ubeđenjem da je neophodno prvo “počistiti ispred vlastitih vrata”.²⁴ Uprkos ovom načelnom stavu, u svojim razmatranjima on je prvenstvenu pažnju posvetio nemačkim žrtvama rata, progonu nemačkog stanovništva iz istočne Evrope, “poniženjima” kojima je nemački narod bio izložen od strane okupacionih vlasti dok su žrtve nacističkog terora širom Evrope, pa čak i masovno istrebljenje evropskih Jevreja, ostali gotovo u potpunosti, van njegovog vidokruga.²⁵

Usredsređen na “tragediju” svojih sunarodnika pogođenih strahovitom katastrofom, Meinecke je smatrao da “Treći rajh nije bio samo najveća nesreća koja je zadesila nemački narod u njegovoj istoriji već i njegova najveća sramota”, založivši se, pri tome, za “temelj-

¹⁸ *Isto*, 218., 459.

¹⁹ Friedrich MEINECKE, *Autobiographische Schriften: Werke*, Band VIII, Stuttgart 1969., 421.-426.

²⁰ F. MEINECKE, *Ausgewählter Briefwechsel*, 238.

²¹ Friedrich MEINECKE, *Die deutsche Katastrophe. Betrachtungen und Erinnerungen*, Wiesbaden 1946. (= F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 321.-445.).

²² F. MEINECKE, *Ausgewählter Briefwechsel*, 504.

²³ Od posebne važnosti su dva Meineckeova članka objavljena nedugo nakon propasti Trećeg rajha: “Zur Selbstbesinnung”, *Münchener Zeitung*, 16. 6. 1945. i “Zusammenarbeit”, *Allgemeine Zeitung*, 5. 10. 1945. (=F. MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, 484.-486., 487.-489.).

²⁴ F. MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, 485.

²⁵ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 427.

nu reviziju nemačke istorije kako bi se razlučile vrednosti od nevrednosti”.²⁶ U objašnjenju uzroka koji su usloveli pojavu nacizma i uspostavljanje fašističke diktature, Meinecke je ostao dosledan shvatanjima koje je zastupao još u godinama krize Weimarske republike. Svestan od samog početka razornog potencijala nacističke ideologije, Meinecke je, poput brojnih nemačkih intelektualaca liberalnih pogleda, svoju kritiku nacizma temeljio na filozofskom uverenju da se zapadna kultura nalazi u neizbežnoj dekadenciji.²⁷ Pristupajući problemu nacizma sa stanovišta kritičara modernosti, Meinecke je ukazao na širi, evropski kontekst njegove pojave. Odatle nacizam ne predstavlja pojavu koja je “proistekla prosto iz nemačkog razvoja”, niti je on ekskluzivni “proizvod” nemačke istorije već je, u prvom redu, neposredna posledica Francuske revolucije sa kojom je otpočelo razdoblje masa i njihovo stupanje u politiku. Nacizam, prema tome, nije izraz “izopačenog nemačkog bića” već je pojava koja “ima analogije i prethodnice u autoritarnim sistemima susednih zemalja”.²⁸ U tom kontesktu, komunizam i nacizam sagledavao je sa stanovišta uspona masovnih ideologija karakterističnih za epohu koja je usledila nakon Francuske revolucije. One su, prema tome, predstavljale, najsnažnije, istorijski nastale, izraze novog stremljenja ljudi ka moći i sigurnosti posredstvom vladajućih grupa naoružane manjine. Razumevajući komunizam i nacizam kao dva lice iste moderne pojave, Meinecke je smatrao da obe ideologije imaju istovetno društveno izvorište – njihova snaga temelji se na obraćanju otuđenim ljudskim individuama, posledici razvoja modernih društava, kojima se nudi relativno sigurna i osmišljena egzistencija.²⁹

Nadovezujući se na stavove Jakoba Burckhardta izrečene krajem 19. veka, Meinecke je naglasio opšti evropski okvir pojave masovnih ideologija, uspon *terribles simplificateurs* koji su, potpomognuti vojnom silom, podvrgnuli svojoj kontroli široke slojeve novog, masovnog društva. Omasovljavanje evropskih društava podstaknuto temeljnim preobražajem u sklopu procesa modernizacije, uslovalo je pojavu “dva velika talasa 19. veka” – socijalističkog i nacionalističkog.³⁰ Obe ideologije Meinecke je procenjivao kao “instinktivne pokušaje da se razreše problemi čovečanstva nastali usled porasta stanovništva svih zemalja, nečuvanog u svetskoj istoriji”, odakle je proisticalo i njihovo istorijsko utemeljenje. Međusobno prožimanje nacionalizma i socijalizma imalo je za posledicu uspostavljanje autoritarne države koja je negirala individualna prava i slobode kao i liberalne, humanističke i hrišćanske vrednosti.³¹ Unutar ovih opštih okvira, odvijao se razvoj nemačke nacionalne države zamišljene kao idealna “sinteza duha i sile” te individualnih prava i sloboda i opštih interesa. “Monarhističko-militaristička struktura pruske države i visoko činovništvo”, kao i dve međusobno povezane ideologije – nacionalizam i socijalizam, onemogućili su liberalna nastojanja u pravcu harmonične sinteze ovih činilaca. Pre svih, snažno ukorenjeni pruski militarizam opteretio je “teškom hipotekom Bismarckovo delo nacionalnog ujedinjenja”, omogućivši potonji

²⁶ *Isto*, 410., 431.

²⁷ F. MEINECKE, *Ausgewählter Briefwechsel*, 127. U tom smislu, Meineckeova shvatanja podudaraju se sa pogledima istaknutog nemačkog književnika Thomasa Manna. Vidi: Thomas MANN, *Gesammelte Werke*, Band XIII, Frankfurt am Main 1960., 873.-877.; Andrej MITROVIĆ, *Istorijsko u Čarobnom bregu. Pokušaj interdisciplinarnog ogleđa*, Beograd 1977., posebno napomena br. 8 i tamo navedena literatura.

²⁸ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 325.

²⁹ F. MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, 444.-445.

³⁰ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 326.-328.

³¹ *Isto*, 329.-330. Uporedi sa: Jean SOLCHANY, “Vom Antimodernismus zum Antitotalitarismus. Konservative Interpretationen des Nationalsozialismus in Deutschland 1945-1949”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 44/1996., br. 3, 373.-394., posebno 380.-382.

uspon nacizma. Odatle je koncept moćne države, zasnovane na “revolucionarnom makijavelizmu”, koju je anticipirao Hegel a u potpunosti razvio Hitler, predstavljao po Meineckeovom sudu, idejnu pretpostavku koja je uslovlila neograničenu nacističku diktaturu.³² Budući da je racionalizacija pruske vojske izvršena u vreme Friedricha Velikog imala za posledicu stvaranje militarističkog duha koji je podvrgavao pojedinca dresuri učeći ga da “žrtvuje svoj život u korist cilja koji nije sam postavio”, “prusko-nemački militarizam” predstavljao je onu “istorijsku silu koja je najsnažnije podupirala uspostavljanje Trećeg rajha”.³³

Nastojeći da utvrdi društvene snage koje su omogućile uspon nacizma, Meinecke je presudnu ulogu dodeljivao krupnim industrijalcima i visokom činovništvu plemićkog porekla koji su od kraja 19. veka, svojim konzervativnim pogledima, usmeravali nemačku politiku ka produbljivanju socijalnog i političkog jaza unutar nemačkog naroda.³⁴ Snažne podele unutar nemačkog društva, dodatno osnažene porazom u svetskom ratu, slomom monarhije, revolucijom i proglašenjem republike, predstavljali su po Meineckeovom sudu, istorijske činioce koji su ove društvene grupe, tradicionalno vezane za institucije *starog režima*, učinili prijemčivim za nacističku ideologiju. Sa druge strane, raširena atmosfera razočaranja i nacionalnog poniženja, opšte nepoverenje u liberalno-demokratski poredak Weimarske republike, svojevrsna kultura nasilja koja je obeležavala politički život kao i činjenica da je “stari prusko-nemački militarizam” bio i dalje očuvan, omogućili su, na koncu, uspostavljanje nacističke diktature.³⁵

Pored političkih i društvenih činilaca, Meinecke je uzroke nacizma vezivao i za promenu uslova čovekove egzistencije u savremenom dobu. Smatrajući da je sveobuhvatni tehničko-tehnološki napredak uslovio nestanak harmonije između duha i intelekta, *homo sapiens*-a je, u “razdoblju tehnike”, zamenio *homo faber*. Zajedno sa potiskivanjem religije na periferiju javnog života i nestankom ranije obavezujućih normi hrišćanske etike, ovi izmenjeni antropološki uslovi čovekovog postojanja, omogućili su širenje nacizma: “hitlerizam je postao moguć usled trajnog razdvajanja čovekovih duhovnih snaga od Goetheovog vremena, koje se može razumeti i kao poremećaj duhovne ravnoteže između racionalnih i iracionalnih snaga”.³⁶ Prepušten sam sebi, čovek-mase imao je, po Meineckeovom sudu, naročito značajnu ulogu u nastanku jednog izopačenog, otrovnog “idealizma” koji mu je omogućio da se, sledeći opštu konjunkturu ili iz “prostih životnih i egzistencijalnih mogućnosti”, podvrgne zahtevima nacističke ideologije.³⁷

Ističući da je Adolf Hitler predstavljao sve društvene slojeve protivne političkom sistemu Weimarske republike, Meinecke je njegovo stupanje na vlast objašnjavao pogubnim posledicama Versailleskog mira, “jevrejskim pitanjem” te privrednom krizom i nezaposlenošću, tvrdeći da bi “u mirnom vremenu, psihopatološki teško opterećen čovek i propali umetnik sa svojom gorućom taštinom i resantimanom, negde skrajnut, vodio svoju problematičnu egzistenciju”.³⁸ Ipak, uprkos nastojanju da fenomen nacizma sagleda unutar šireg konteksta nemačke i evropske istorije, Meinecke je delovanje Adolfa Hitlera ocenio kao “prodor sa-

³² F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 338. Detaljnu analizu Meineckeovog koncepta “masovnog makijavelizma” donosi: Gisela BOCK, “Meinecke, Machiavelli und der Nationalsozialismus”, *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, (ur. Gisela Bock i Daniel Schönplflug), Stuttgart 2006., 145.-175.

³³ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 366.-367.

³⁴ *Isto*, 345.-346.

³⁵ *Isto*, 355.-357.

³⁶ *Isto*, 362.-363., 376.

³⁷ F. MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, 485.

³⁸ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 382.-383.

tanističkog principa u svetsku istoriju” dok je Treći rajh opisao kao “razdoblje unutrašnje strane vladavine tokom koga je nemački narod dopustio da ga “klub zločinaca” odvede na stranputicu.³⁹ Pri tome, Meinecke je smatrao da Hitlerov dolazak na vlast nije bio istorijski neizbežan čin, videći u njemu, velikim delom, posledicu slučaja: “demon slučajnosti” uslovio je da vremešni predsednik Hindenburg, usled smanjene sposobnosti rasuđivanja, imenuje Hitlera za kancelara. Videći u Hitleru “demonisku ličnost”,⁴⁰ Meinecke je isticao da je u njegovom teroru postojalo “nešto satanističko, neprijateljsko u odnosu na duh hrišćansko-zapadne kulture”. Naglašavajući da “još nikada u ranijoj istoriji nije postojao tako sproveden i neizbežan teror”, Meinecke je njegove naročite odlike pronalazio u činjenici da je suprotstavljanje teroru zahtevalo ne samo lično žrtvovanje pojedinca već je ono “povlačilo u nesreću i čitavu njegovu porodicu” kao i da je teror bio uvek povezan sa “sveprožimajućom propagandom” koja je “zaslepljujuće delovala na duhovne potrebe”.⁴¹ U odnosu na Hitlerove neposredne saradnike, nacističko vođstvo Rajha, Meinecke je, sledeći Hermana Rauschninga, u njima video posebnu vrstu ljudi “spremnih na svako zlodelo. Zločinačke prirode, sledbenici Katiline, ne sve čisti zločinci već kombinacije odrpanaca i ludaka... gde je podivljala fantazija mogla da, sopstvenom zločinačkom delu, podari posvetu jedne više misije, možda, čak, univerzalne misije preuređenja čitavog sveta prema Hitlerovom modelu”.⁴² Smatrajući nacističku elitu grupom “beskrupuloznih avanturista i hohštaplera”, Meinecke je njihovo delovanje ocenjivao kao izraz “izopačenog nemačkog duha, usmerenog na neslobodu, zastrašivanje, nasilje i pritisak na moral masa, na jezivu torturu i uništavanje onih koji mu stoje na putu”. Usmerena na “potpuno iscrpljivanje”, nacistička politika utemeljena na “novoj religiji rase, u suštini nije bila ništa drugo nego sredstvo sile za, u osnovi nihilističko nastojanje, kome je svaka ideologija bila odgovarajuća ako bi mu brzo donela moć”.⁴³

U kontekstu objašnjenja nacističke diktature, Meinecke je pristupio prevrednovanju nemačke istorije. Polazeći od stava da je “uticaj moderne civilizacije, posredstvom spoljašnje racionalizacije, doveo do unutrašnjeg duhovnog oštećenja”, on je istakao da moderna nemačka istorija predstavlja “istoriju izopačenja nemačke ideje čovečanstva” koja je uslovila da nemačko građanstvo napusti liberalne vrednosti i postane pobornikom krajnjeg nacionalizma.⁴⁴ Nacistička ideologija, predstavljala je, prema tome, logičnu konsekvencu dekadencije građanstva. Tvrdеći, pak, da je “makijavelizam masa” obeležio razvojni tok savremenog doba, uslovivši “hipertrofiju i izopačenje” nemačke istorije, Meinecke je posredno reafirmisao tezu o “nemačkom posebnom putu” u modernost.⁴⁵ U prilog svoga stava, istakao je da bi ukupni nemački istorijski razvoj bio sličniji razvoju zapadnoevropskih zemalja u slučaju da je nacionalno ujedinjenje izvršeno na osnovu liberalnih ideja Nacionalne skupštine u Frankfurtu 1848./1849. godine. Ipak, “odlučujuća devijacija od zapadnoevropskih liberalnih ideja” nastupila je po Meineckeovom sudu 1866. koja je postala “sudbonosna godina prvog reda za Nemačku i Evropu”. Njen istorijski značaj proističe iz činjenice da je

³⁹ *Isto*, 337., 427.

⁴⁰ *Isto*, 385.-386., 393.-395., 420.

⁴¹ F. MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, 484.

⁴² F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 414.-415.

⁴³ F. MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, 488.

⁴⁴ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 334.-338., 377.

⁴⁵ Jürgen KOCKA, “German History before Hitler: The Debate about the German Sonderweg”, *Journal of Contemporary History*, 23/1988., br. 1, 3.-16.

Bismarckovo ujedinjenje nemačkih zemalja sa osloncem na vojnu silu pruske monarhije, obezbedilo “isuviše mnogo prostora pruskom militarizmu a time i onom opasnom mentalitetu pruske samozadovoljnosti koji je on mogao da stvara ili da podstiče među vođama Rajha i njegovim građanstvom. Time je put ka makijavelizmu masa u Nemačkoj postao širi ali je postala iznenađujuće velika cezura u odnosu na Goetheovo razdoblje i ideal humaniteta koji je živeo u njemu”.⁴⁶

Nacionalno ujedinjenje pod pruskim vođstvom, ostvareno po cenu “kapitulacije nemačkih liberala”, imalo je za posledicu prevagu konzervativnih elemenata koji su odredili političku fizionomiju nemačkog Rajha. Smatrajući da je izostanak liberalizacije uslovio podele u nemačkom društvu koje su, na koncu, omogućile uspon nacizma, Meinecke je, istovremeno, odlučno odbacio stanovište, naročito popularno nakon Drugog svetskog rata, koje je zagovaralo postojanje neposrednog kontinuiteta između politike Friedricha Velikog, Bismarcka i Hitlera. Za razliku od Hitlera, Friedrich Veliki i Bismarck, premda su upražnjavali “politiku sile”, oni njome nisu ugrožavali vrednosti opšte evropske kulture. Tek je uvođenje opšte vojne obaveze u Pruskoj 1814. sadržavalo u sebi “demoniski zametak”, koji je uneo “element štetan za kulturu” u razvitak zapadne Evrope. Zloupotreba principa opšte vojne obaveze pokazala se u razdoblju svetskih ratova te je Meinecke svoju reviziju nemačke istorije okončao pesimističkim zaključkom “da je sva istorija, u isto vreme, tragedija. Suština tragičnog upravo se sastoji u spajanju božanskog i demonskog u čoveku”.⁴⁷

U odnosu na rasprostranjeno mnjenje da je Hitler u ratu branio Nemačku i Evropu od komunizma, Meinecke je, suprotno svojim intimnim ubeđenjima iz ratnih godina, ocenio da je to bila “maska za sopstvena pljačkaška htenja”, s obzirom da je navodni rat protiv komunizma predstavljao samo fasadu za osvajanje Rusije i njeno pretvaranje u nemačku koloniju i prostor za naseljavanje.⁴⁸ Ističući da je “u gasnim komorama koncentracionih logora zamro poslednji dašak hrišćansko-zapadnjačke uglađenosti i čovečnosti”,⁴⁹ smatrao je da prihvatanje činjenice da se okončalo razdoblje “unutrašnje strane vladavine jednog zločinačkog kluba” predstavlja nužnu pretpostavku za materijalnu i moralnu obnovu nemačkog naroda. Polazeći od uverenja “da će nas samo pobednik osloboditi od ovog izopačenja nemačke suštine”, Meinecke se založio za saradnju sa okupacionim vlastima kako bi se nemačka nacija iznova vratila u svoje prirodno okruženje, zajednicu hrišćansko-zapadne kulture. Pozivajući sunarodnike na “razum i odricanje”, istovremeno je procenio da je broj Nemaca koji su “dvanaest godina Trećeg rajha proživeli sa unutrašnjim protestom, mnogo veći nego što se do sada pretpostavljalo” te da je nužno suprotstavljanje pojedinim neprihvatljivim ocenama savezničkih sila u pogledu na karakter nemačkog naroda i čitavu njegovu prošlost.⁵⁰

Sudbinu nemačkog naroda Meinecke je vezivao isključivo za članstvo u budućoj, slobodno formiranoj federaciji naroda srednje i zapadne Evrope, jednoj vrsti evropskih Sjedinjenih država, koju bi predvodile sile-pobednice. U takvim okolnostima, prvenstveni zadatak nemačkog naroda bio je da u znaku humanizma radi na “čišćenju i sabiranju našeg duhovnog bića”, vraćajući se religiji i kulturi kao tradicionalnim nacionalnim uporištima. Reafirmacija vrednosti nemačkog duha nije bila neophodna isključivo zbog “paganskog” karaktera

⁴⁶ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 380.

⁴⁷ *Isto*, 431.-432.

⁴⁸ *Isto*, 404.

⁴⁹ *Isto*, 409.-410.

⁵⁰ *Isto*, 427.-430; F. MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, 488.-489.

Trećeg rajha već i zbog uzdizanja iz “grešne ljudske egzistencije”. Stoga je Meinecke, podsećajući da “mnogi putevi vode ka Bogu”, pozivao na prevazilaženje verskih partikularizama i međusobno poštovanje različitih konfesija budući da sve one dele iste hrišćanske vrednosti. Na taj način, gajio je nadu da bi mogla da nastane “jedna viša hrišćanska zajednica, ekumensko hrišćanstvo”, koja bi se razlikovala od modernog paganstva i njegovog “kulta rase”. Smatrajući da “smo svi u istoj opasnosti i nevolji”, Meinecke je isticao da nesreća Nemačke predstavlja nesreću čitavog hrišćanskog Zapada budući da je “religijski život u opasnosti da presahne usled moderne civilizacije”. Polazeći od religije kao važnog činioca pomirenja među narodima, tvrdio je da je potrebno “iznova uspostaviti duhovni kontakt sa ostalim narodima Zapada”. U prvom redu Meinecke je imao na umu nemačku umetnost, pesništvo i nauku kao najizrazitije odlike nacionalnog duha koje, opet, predstavljaju opšte tekovine zapadnoevropske hrišćanske kulture budući da kosmopolitizam i nacionalni duh ne predstavljaju suprotstavljene vrednosti već se neprestano međusobno prožimaju.⁵¹

Meineckeovo razumevanje moderne nemačke istorije odredilo je i njegovo viđenje mogućnosti prevazilaženja katastrofe u kojoj se našao nemački narod – obnovu nemačke nacije vezivao je “pročišćenje i pribiranje našeg duševnog bitka”. Razdoblje klasicizma i humanizma predstavljeno u Goetheovom stvaralaštvu, oličavalo je one vrednosti nemačke kulture koje su, po Meineckeovom uverenju, predstavljale *conditio sine qua non* nemačke moralne obnove. Odatle je svoje razmatranje okončao predlogom o osnivanju “Goetheovih udruženja” u svim gradovima i većim naseljima u kojima bi se negovala “najplemenitija nemačka muzika i poezija” i u kojima bi se građani okupljali, napajajući se vrednostima klasične nemačke kulture.⁵² Polazući posebne nade u snagu nemačke omladine, Meinecke je smatrao je da će se ona “odomaćiti u našim crkvama, ne samo kako bi u njima slušala Bacha i Beethovena. Ona će se vratiti svim oltarima naše plemenite prošlosti, Kantu i Goetheu, Düreru i Tomi”.⁵³

Meineckeovo razumevanje istorijskog razvoja, obeleženo tradicionalnim pristupom sa težištem na istoriji ideja, uslovalo je nedostatke u njegovom objašnjenju fenomena nacizma. Kao istaknuti pobornik istorizma, Meinecke je delio ubeđenje da istorija predstavlja “ambis individualnosti” tj. da predmet istorijskog istraživanja predstavljaju jedinstvena i neponovljiva dela istaknutih stvaralačkih pojedinaca čije su ideje osnovni pokretački motivi istorije. Sa ovog stanovišta nije bilo moguće objasniti “veliku transformaciju” evropskih društava tokom 19. i 20. veka čije su strukturalne promene omogućile pojavu novih masovnih ideologija, neprijateljskih prema postojećem liberalno-demokratskom poretku. Jedностранost metodološkog pristupa imala je za posledicu zanemarivanje materijalnih činilaca istorijske stvarnosti, odbacivanje pozitivizma kao metoda neprimerenog predmetu “duhovnih nauka” i usredsređenost na razumevanje pojedinačnih etičkih vrednosti kao središnjih pojava istorijskog života. Ovakva teorijsko-metodološka shvatanja uslovala su snaženje iracionalnih motiva u Meineckeovom istorijskom mišljenju koje je čitavu nemačku i evropsku istoriju Novog veka interpretiralo sa stanovišta dualističke borbe između duha i kulture sa jedne, te neograničene sile tj. “demonskog principa”, sa druge strane. Odatle je Meinecke u svojoj interpretaciji *nemačke katastrofe* mogao da iznese čak i potpuno neprihvatljive sudove

⁵¹ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 434.-442. Uporedi sa: Jean SOLCHANY, *n. d.*, 382.-385.

⁵² F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 442.-444.

⁵³ F. MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, 486.

poput onih o odgovornosti jevrejskog naroda za pojavu nacizma kao i o eventualnim “pozitivnim tekovinama” nacističke vladavine. Ovo posebno budući da je Meinecke ocenio da su Jevreji “suviše pohotno i naglo” koristili moć koja im je pripala nakon emancipacije te da su, učestvujući u “obezvređivanju liberalnog pogleda na svet”, i sami doprineli usponu antisemitizma.⁵⁴ Premda neprihvatljiv, Meineckeov stav predstavlja svedočanstvo o razmeri antisemitskih predrasuda čak i među pripadnicima nemačke liberalne intelektualne elite u čijem je *Weltanschauung*-u antisemitizam predstavljao svojevrsni “kulturni kod”.⁵⁵ Podjednako je začuđujuće i njegovo nastojanje da utvrdi eventualne “pozitivne sadržaje hitlerizma”. Naglašavajući da se ne smeju zaboraviti “satanistička sredstva” nacističkog režima, kao i da njegovu zaostavštinu predstavlja “prostor pun ruševina”, Meinecke je zaključivao da je Hitleru, ipak, pošlo za rukom da, spajajući “oba talasa epohe, socijalistički i nacionalistički”, homogenizuje “narodnu zajednicu” (*Volksgemeinschaft*) podeljenu, pre toga, klasnim i političkim interesima što je iz perspektive nacije kao “idealne zajednice” predstavljalo nesumnjivu vrednost.⁵⁶

S obzirom da nije bio kompromitovan saradnjom sa nacističkim režimom, Meinecke je kao simbol krhke tradicije nemačkog liberalizma imenovan 1948. za prvog rektora Slobodnog univerziteta u Berlinu. Postavljanje Meineckea, uprkos njegovoj dubokoj starosti, u dobi od 86 godina, trebalo je da potvrdi rešenost Nemačke da svoju budućnost gradi na kosmopolitskim temeljima unutar zajednice zapadnoevropskih naroda.⁵⁷ Po izbivanju Hladnog rata i obrazovanju dvaju nemačkih država, Meinecke je bez dvoumljenja podržao pridruživanje SR Nemačke zapadnom vojnom bloku. Dok je na Zapadu slavljeno kao “najistaknutiji nemački istoričar stoleća”, Meineckeovi politički i historiografski stavovi bili su predmetom ogorčenog osporavanja, praćeni otpužbama za širenje ideologije zapadnjačkog imperijalizma i titulom “rodonačelnika NATO-istoričara”.⁵⁸ Premda su ocene, izrečene u jeku hladnoratovskih konfrontacija, suviše oštre, Meinecke je, nesumnjivo, komunizam smatrao najvećom pretnjom po vrednosti nemačke i evropske kulture.

Meineckeovo tumačenje nacizma i Drugog svetskog rata, uprkos prisutnim nedostacima i aporijama u njegovom mišljenju, predstavljalo je jedno od prvih savremenih ocena Trećeg rajha, kojim je započet dug i mukotrpan proces “prevladavanja” najnovijeg razdoblja nemačke istorije i njeno kritičko sagledavanje. Budući da je Meineckeovo “razračunavanje” sa traumatičnom prošlošću pružalo jednu vrstu putokaza nemačkoj naciji u trenutku potpunog državnog i nacionalnog sloma, ono je posedovalo snažnu didaktičku nameru i imalo je ekskulpirajući karakter.⁵⁹ Na teorijskom nivou, njegovo “suočavanje sa nacizmom” poč-

⁵⁴ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 339., 356. Uporedi sa: Pinchas E. ROSENBLÜTH, “Friedrich Meineckes Anschauung über Juden und Judentum”, *Bulletin des Leo-Baeck-Instituts*, 52/1976., 96.-123.; F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 47.-48.

⁵⁵ Vidi: Shulamit VOLKOV, “Antisemitism as a Cultural Code. Reflections on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany”, *Leo Baeck Institute Year Book*, XXIII/1978., 25.-46.; Hana ARENT, *Izvori totalitarizma*, Beograd 1998., 3.-123.; Hans-Ulrich WEHLER, *Der Nationalsozialismus. Bewegung, Führerherrschaft, Verbrechen 1919-1945*, München 2009., 4.-13., 129.-144.

⁵⁶ F. MEINECKE, *Autobiographische Schriften*, 395., 401.

⁵⁷ Gerhard A. RITTER, “Friedrich Meinecke, die Gründung der Freien Universität Berlin und das Friedrich-Meinecke-Institut”, *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, (ur. Gisela Bock, Daniel Schönpflug), Stuttgart 2006., 193.-210.

⁵⁸ Vidi: E. SCHULIN, *n. d.*, 53.-54.; Richard W. STERLING, *Ethics in a world of power. The political ideas of Friedrich Meinecke*, Princeton – New Jersey 1958., VIII; Gerhard LOZEK, “Friedrich Meinecke – ein Stammvater der NATO-Historiker in Westdeutschland”, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 10/1962., br. 7, 1538.-1574.; br. 8, 1786.-1807.

⁵⁹ Ursula BAUMANN, “Friedrich Meinecke”, *Berlinische Lebensbilder*. Band 4: *Geisteswissenschaftler*, (ur. Wolfgang Ribbe), Berlin 1989., 311.-325.; Nikolai WEHR, “Von den Schwierigkeiten einer Geschichtsrevision. Friedrich Mei-

valo je na odbacivanju militarizma kao specifično nemačkog fenomena, te kritici modernosti kao opšteevropske pojave. Smatrajući potpuno neosnovanim stanovište prema kome je nemačka istorija još od razdoblja Refomacije poprimila tok drugačiji od istorije zapadnoevropskih zemalja i koji je, nužno, vodio uspostavljanju nacističke diktature,⁶⁰ Meinecke se, istovremeno, založio za temeljnu reviziju nemačke istorije nasuprot preovlađujućim apolegtskim tendencijama koje su poricale povezanost nacizma sa istorijskim razvojem prusko-nemačkih zemalja.⁶¹ Time je stekao naklonost kritičara tradicionalne nemačke istorije, dok je sa druge strane, tumačeći nacizam kao pojavu koja ima svoje evropske uzroke, obezbedio simpatije krugova koji su se suprotstavljali tezi o nemačkoj “kolektivnoj krivici”. Upravo stoga, Meineckeovi posleratni spisi, naročito *Nemačka katastrofa* koja je sadržavala esenciju njegovih shvatanja, doživeli su veoma snažnu recepciju ne samo u okupiranoj Nemačkoj, već i u inostranstvu, posebno u Sjedinjenim državama. Svojim izjednačavanjem “nacizma i boljševizma” kao pojava koje, proistekle iz projekta modernizacije, imaju identične uzroke i istovetnu strukturu, Meinecke je, poput mnogih liberala, naročito, onih desnih usmerenja, anticipirao potonju teoriju totalitarizma. Budući su oba pokreta negirala osnovne postavke liberalne političke ideologije – neprikosnovenost individualnih sloboda i prava te princip parlamentarne vladavine, sa stanovišta klasičnog liberalizma bilo je poput irelevantno da li je uspostavljanje totalitarne vlasti motivisano klasnim ili rasnim razlozima.

Zapostavljajući društvene i ekonomske činioce koji su omogućili pojavu nacizma i uspostavljanje Trećeg rajha, Meinecke je objašnjenju *nemačke katastrofe* pristupio sa stanovišta tradicionalnog antimodernističkog diskursa karakterističnog za stavove nemačkih konzervativnih intelektualaca. Mogućnost materijalne i kulturne obnove nemačkog naroda vezivao je gotovo isključivo za idealni svet duhovnih vrednosti, utemeljenih u humanističkom obrazovanju i kulturi, “s onu stranu” masovnog industrijskog društva. Značaj Meineckeovog suočavanja sa traumatičnom prošlošću sadržan je prvenstveno u činjenici da je on, kao jedna vrsta *opinion makera*, nastojao da ispuni sadržajem započetu ponovnu izgradnju nemačkog nacionalnog identiteta opterećenog balastom odgovornosti za otpočinjanje dvaju svetskih ratova, bez presedana u prethodnoj istoriji. Upravo u tom smislu, Meineckeov antinacizam i antikomunizam imao je za neposredni cilj da posredstvom suprotstavljanja totalitarnim sistemima, nemački narod svoj budući razvoj veže za zajednicu zapadnoevropskih demokratskih zemalja. Odatle je Meineckeova interpretacija nacizma i Drugog svetskog rata prvenstveno izvor za istoriju političkih ideja i duhovnu evoluciju posleratne Nemačke i svedočanstvo o “putevima i stranputicama” nemačke intelektualne elite.

necks Rückblick auf die *deutsche Katastrophe*”, *50 Klassiker der Zeitgeschichte*, (ur. Jürgen Danyel), Göttingen 2007., 29.-32.

⁶⁰ Teza od “Lutera do Hitlera” bila je široko rasprostranjena u prvim posleratnim interpretacijama najnovije nemačke prošlosti. Aleksander Abuš zastupao je stanovište da je nemačka istorija još od vremena reformacije u 16. veku poprimila poseban tok koji je omogućio uspostavljanje nacističke diktature dok je uticajni britanski istoričar A. J. P. Taylor svoj pregled nemačke istorije temeljio na oceni da “ona sadrži sve izuzev umerenosti te su Nemci tokom hiljadu godina iskusili sve osim normalnosti”. Alexander ABUSCH, *Der Irrweg einer Nation. Ein Beitrag zum Verständnis deutscher Geschichte*, Berlin 1946.; A. J. P. TAYLOR, *The Course of German History*, London 1945.

⁶¹ U tom smislu karakterističan je stav ultrakonzervativnog istoričara Gerharda Rittera koji je, deleći Meineckeove stavove u odnosu na opše evropske izvore nacizma, istovremeno odbacivao svaki pokušaj kritičkog “prevrednovanja” nemačke istorije. Tvrdeći da je nacizam pojava isključivo proistekla iz francuske “radikalne revolucionarne demokratije” i “principa totalne narodne države”, Ritter je negirao bilo kakvu odgovornost pojava i procesa unutar prusko-nemačke istorije za njegov nastanak. Vidi: Wolfgang WIPPERMANN, “*Deutsche Katastrophe*. Meinecke, Ritter und der erste Historikerstreit”, *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, (ur. Gisela Bock i Daniel Schönplflug), Stuttgart 2006., 177.-191.; na ovom mestu 186.-187.



EUROPEAN OR GERMAN CATASTROPHE? FRIEDRICH MEINECKE AND WORLD WAR II

Summary: Friedrich Meinecke (1862–1954), the most influential German historian of his time, incorporated in his historiographical work all the “paths and side roads” that modern German history took from the time of German national unification to the middle of the 20th century. In spite of his severe criticism of Nazi ideology, Meinecke intimately supported the goals of the Third Reich’s foreign policy. He interpreted Nazism that had caused the “German catastrophe” from the standpoint of the critics of the modernity i.e. Nazism does not represent the consequence of some specific course of German history but it is above all the result of the French Revolution which gave an impetus to masses entering politics and the rise of the mass ideologies at the general European level. In his efforts to assess the Nazi legacy, Meinecke devoted his attention primarily to the war victims among Germans, the expulsion of the German population from Eastern Europe and the “humiliation” to which the German nation was exposed by the occupation authorities. In that context, he also made a judgment about the alleged guilt of German Jews whose “economic strength” and “involvement in the degradation of liberal views” contributed to the rise of anti-Semitism. Despite of this unacceptable opinion, Meinecke considered the Third Reich not only “as the biggest disaster that struck German nation in its history but its worst disgrace as well”. Consequently, his demand for “a comprehensive revision of German history” was motivated by the urgency to determine the factors responsible for the “German catastrophe”. Among them, he stressed the role of the “Prussian-German militarism as a historical force that most vigorously supported establishing of the Third Reich”. Consistent with his conception of German history, Meinecke considered that the “revival of German nation” is only possible through the return to the sources of German humanistic culture embodied in the values of Classicism and Goethe’s work.

Meinecke’s interpretation of World War II got a strikingly positive reception in Western countries as one of the first efforts of critical re-examination of the recent past marked by the Nazi dictatorship. On the other hand, it provided some kind of the ethical navigation system to the German society traumatized by the total defeat, occupation and partitioning of the country in the “zero hour” of German history.

Keywords: Friedrich Meinecke, World War II, historiography, politics, intellectuals



Literatura

Alexander ABUSCH, *Der Irrweg einer Nation. Ein Beitrag zum Verständnis deutscher Geschichte*, Berlin 1946.

Hana ARENT, *Izvori totalitarizma*, Beograd 1998.

Ursula BAUMANN, “Friedrich Meinecke”, *Berlinische Lebensbilder*. Band 4: *Geisteswissenschaftler*, (ur. Wolfgang Ribbe), Berlin 1989., 311.-325.

Waldemar BESSON, “Friedrich Meinecke und die Weimarer Republik. Zum Verhältnis von Geschichtsschreibung und Politik”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 7/1959., br. 2, 113.-129.

Gisela BOCK, Daniel SCHÖNPFLUG (ur.), *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, Stuttgart 2006.

- Gisela BOCK, "Meinecke, Machiavelli und der Nationalsozialismus", *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, (ur. Gisela Bock i Daniel Schönplflug), Stuttgart 2006., 145.-175.
- Michael ERBE (ur.), *Friedrich Meinecke heute. Bericht über ein Gedenk-Colloquium zu seinem 25. Todestag am 5. und 6. April 1979*, Berlin 1981.
- Bernd FAULENBACH, *Ideologie des deutschen Weges. Die deutsche Geschichte in der Historiographie zwischen Kaiserreich und Nationalsozialismus*, München 1980.
- Immanuel GEISS, *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, Frankfurt am Main 1972.
- Felix GILBERT, *History, Choice and Commitment*, Cambridge – London 1977.
- Walter GOETZ, "Friedrich Meinecke. Leben und Persönlichkeit", *Historische Zeitschrift*, 174/1952., 231.-250.
- Mirjana GROSS, *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*, Zagreb 2001.
- Ingo HAAR, *Historiker im Nationalsozialismus: Deutsche Geschichtswissenschaft und der "Volkstumskampf" im Osten*, Göttingen 2003.
- Jonathan B. KNUDSEN, "Friedrich Meinecke (1862–1954)", *Paths of Continuity. Central European Historiography from the 1930s to the 1950s*, (ur. Hartmut Lehmann i James Van Horn Melton), Washington D. C. – Cambridge UK 1994., 49.-71.
- Jürgen KOCKA, "German History before Hitler: The Debate about the German Sonderweg", *Journal of Contemporary History*, 23/1988., br. 1, 3.-16.
- Eberhard KOLB, *The Weimar Republic*, London – New York 2005.
- Gerhard LOZEK, "Friedrich Meinecke – ein Stammvater der NATO-Historiker in Westdeutschland", *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 10/1962., br. 7, 1538.-1574.; br. 8, 1786.-1807.
- Thomas MANN, *Gesammelte Werke*, Band XIII, Frankfurt am Main 1960.
- Friedrich MEINECKE, *Politische Schriften und Reden*, Werke, Band II, Darmstadt 1968.
- Friedrich MEINECKE, *Ausgewählter Briefwechsel: Werke*, Band VI, Stuttgart 1962.
- Friedrich MEINECKE, *Autobiographische Schriften: Werke*, Band VIII, Stuttgart 1969.
- Andrej MITROVIĆ, *Istorijsko u Čarobnom bregu. Pokušaj interdisciplinarnog ogleđa*, Beograd 1977.
- Hans MOMMSEN, *The Rise and Fall of Weimar Democracy*, Chapel Hill – London 1996.
- Robert A. POIS, *Friedrich Meinecke and German Politics in the Twentieth Century*, Los Angeles – London 1972.
- Willi OBERKROME, *Volksgegeschichte: Methodische Innovation und völkische Ideologisierung in der deutschen Geschichtswissenschaft 1918–1945*, Göttingen 1993.
- Fritz K. RINGER, *The Decline of the German Mandarins: The German Academic Community 1890–1933*, Cambridge MA 1969.
- Gerhard A. RITTER, "Friedrich Meinecke, die Gründung der Freien Universität Berlin und das Friedrich-Meinecke-Institut", *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, (ur. Gisela Bock i Daniel Schönplflug), Stuttgart 2006., 193.-210.
- Pinchas E. ROSENBLÜTH, "Friedrich Meineckes Anschauung über Juden und Judentum", *Bulletin des Leo-Baeck-Instituts*, 52/1976., 96.-123.
- Hans SCHLEIER, "German Historiography under National Socialism. Dreams of a powerful nation-state and German *Volkstum* come true", *Writing National Histories. Western Europe since 1800*, (ur. Stefan Berger, Mark Donovan i Kevin Passmore), London-New York 1999., 176.-188.
- Franz SCHNABEL, "Friedrich Meinecke 13.10.1862–6.2.1954", *Jahrbuch 1954 der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, 1954., 174.-200.

- Karen SCHÖNWÄLDER, *Historiker und Politik. Geschichtswissenschaft im Nationalsozialismus*, Frankfurt-New York 1992.
- Karen SCHÖNWÄLDER, "The Fascination of Power: Historical Scholarship in Nazi Germany", *History Workshop Journal*, 43/1997., 133.-153.
- Ernst SCHULIN, "Friedrich Meinecke", *Deutsche Historiker*, (ur. Hans-Ulrich Wehler), Band 1, Göttingen 1971., 39.-57.
- Winfried SCHULZE, Otto Gerhard OEXLE (ur.), *Deutsche Historiker im Nationalsozialismus*, Frankfurt am Main 1999.
- Jean SOLCHANY, "Vom Antimodernismus zum Antitotalitarismus. Konservative Interpretationen des Nationalsozialismus in Deutschland 1945–1949", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 44/1996., br. 3, 373.-394.
- Richard W. STERLING, *Ethics in a world of power. The political ideas of Friedrich Meinecke*, Princeton – New Jersey 1958.
- A. J. P. TAYLOR, *The Course of German History*, London 1945.
- Shulamit VOLKOV, "Antisemitism as a Cultural Code. Reflections on the History and Historiography of Antisemitism in Imperial Germany", *Leo Baeck Institute Year Book*, XXIII/1978., 25.-46.
- Nikolai WEHRS, "Demokratie durch Diktatur? Meinecke als Vernunftrepublikaner in der Weimarer Republik", *Friedrich Meinecke in seiner Zeit. Studien zu Leben und Werk*, (ur. Gisela Bock i Daniel Schönplflug), Stuttgart 2006., 95.-118.
- Hans-Ulrich WEHLER, *Der Nationalsozialismus. Bewegung, Führerherrschaft, Verbrechen 1919-1945*, München 2009.
- Nikolai WEHRS, "Von den Schwierigkeiten einer Geschichtsrevision. Friedrich Meineckes Rückblick auf die *deutsche Katastrophe*", *50 Klassiker der Zeitgeschichte*, (ur. Jürgen Danyel), Göttingen 2007., 29.-32.

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.

**Zbornik radova s međunarodnog
skupa Desničini susreti 2011.**

Uredili

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2012.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI
sv. 6



Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras
Igor Ranić

Uredništvo

Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina
Bojan Đorđević
Branimir Janković

Recenzenti

Damir Agičić
Zvonko Kovač
Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogli su Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2012., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-7782-16-0

INTELEKTUALCI I RAT 1939.–1947.
Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)



Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Nenad B. Kunštek

Lektura
Ivana Filipović Petrović
(tekstovi na hrvatskom jeziku)

Idejno rješenje naslovnice
Marko Maraković

Grafičko oblikovanje naslovnice
Ana Pojatina

Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
srpanj 2012.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 811798.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

INTELEKTUALCI I RAT 1939. - 1947.

Zbornik radova s Desničinih susreta 2011.



Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA